

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Психолого-педагогічний факультет

Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»

Реєстраційний № _____

Завідувач кафедри _____

«__» _____ 2023 р.

Кваліфікаційна робота

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ**

студентки гр. ЗСП м-22
ступінь вищої освіти «магістр»
психолого-педагогічний факультет
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньо-професійна програма «Соціально-
педагогічна робота з дітьми та молоддю»
Зарубіної Єлизавети Віталіївни

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри
Размолодчикова Іванна Вікторівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ТКТС _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кривий Ріг - 2023

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Зарубіна Єлизавета Віталіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис) _____

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться «09» грудня 2023 року о 9.00 годині на засіданні екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти зі спеціальності 011 Освітні педагогічні науки, освітньо-професійної програми «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю».

Адреса: Навчальний корпус №1 Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна 54.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету Размолодчикова Іванна Вікторівна.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Василюк Тамара Григорівна

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. У роботі вказано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зазначено експериментальну базу, особистий внесок і результати апробації кваліфікаційного дослідження.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ (Зарубіна Є.В.)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ДИТЯЧІ СТРАХИ: ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	9
1.1. Дослідження понять «тривога», «тривожність» і «страх» у психолого-педагогічній літературі.....	9
1.2. Психологія дитячих страхів.....	16
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА РОБОТИ ВИХОВАТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ....	23
2.1. Професіограма сучасного фахівця закладу дошкільної освіти.....	23
2.2. Теорії розвитку дошкільної освіти.....	29
Висновки до розділу 2.....	33
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ СТРАХІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	35
3.1. Програма дослідження та запобігання страхів.....	35
3.2. Профілактика страхів у дітей.....	38
Висновки до розділу 3.....	44
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дбаючи про відродження української нації, необхідно вирішувати соціально-психологічні проблеми дитинства, які виникли в умовах сучасного суспільства [23. с. 3].

Дослідження проблеми дитячих страхів пов'язано насамперед з бажанням уникнути їх впливу, часто досить згубного, на особистість дитини дошкільного віку.

Сьогодення характеризується стресогенними та мінливими обставинами. Сучасне суспільство має нагальну необхідність у підготовці висококваліфікованих спеціалістів соціономічної сфери, які професійно зможуть виконувати свої обов'язки, у тому числі і з подолання дитячих страхів у дітей дошкільного віку.

Унаслідок воєнних дій з боку росії життя дітей дошкільного віку наповнилося складними обставинами та ситуаціями, які утруднюють існування дітей, викликають негативні переживання, страхи, тривогу і боязнь.

Страхи у дітей дошкільного віку виступають найбільш частими проявами емоційних розладів.

Проблема психологічного здоров'я, профілактики і корекції дитячих страхів у період дошкільного дитинства розглядається у державних документах:

- 1) Законі України «Про дошкільну освіту»;
- 2) Законі «Про охорону дитинства»;
- 3) Базовому компоненті дошкільної освіти;
- 4) Конвенції про права дитини.

Наукові розвідки з проблеми дослідження дитячих страхів доводять, що цьому питанню приділяло увагу чимала кількість науковців, тобто ця проблема не є новою для психолого-педагогічної науки. Закордонні вчені-психологи К. Бютнер, С. Гроф, М Даугал, К Ізард, З Фрейд, К.

Хорні та інші; вітчизняні науковці М. Буянов, Л. Виготський, О. Захаров, О. Запорожець, Г. Костюк, В. Леві, В. Морозов, С. Рубінштейн та інші.

Дослідженням корекції дитячих страхів займалися вчені: Д. Бретт, М. Вроно, О. Захаров, О. Кондаш, Д. Лейн, І. Медведєв, Е. Міллер, Р. Мей, А. Осипова, А. Співаковська, Б. Філіпс, Л. Херсов, Т. Шишова та ін. Більшість психологічних досліджень, присвячених дитячим страхам, зосереджені на вивченні їх вікових особливостей у ранньому віці.

Н. Карпенко доводить, що «Страх – це не лише біопсихофізіологічне явище, але й глибоко соціальне, що визначає його детермінанти та наголошує актуальність вивчення як проблеми» [23 с. 3].

Особлива соціальна значущість даної проблеми зумовила вибір теми магістерського дослідження: **«Соціально-педагогічна робота з дітьми дошкільного віку щодо подолання дитячих страхів».**

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати прояви страху в дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

- дослідити сучасний стан проблеми дитячих страхів в психолого-педагогічній літературі;
- вивчити види дитячих страхів та причин їх виникнення у дітей дошкільного віку;
- визначити напрями роботи соціального педагога, щодо корекції дитячих страхів у дошкільників.

Об'єкт дослідження: процес виникнення страхів у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови профілактики страхів у дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: профілактична робота соціального педагога щодо запобігання дитячих страхів у дітей дошкільного віку буде ефективною за умов:

- врахування індивідуального досвіду та вікових особливостей дітей;
- систематична робота соціального педагога з профілактики страхів;
- застосування гри, мистецтва, розповідей, історій тощо з метою попередження та профілактики страхів у дітей дошкільного віку.

Методи дослідження. Для досягнення мети та завдань дослідження застосовано: теоретичні (аналіз, синтез, класифікація, порівняння, узагальнення, систематизація); емпіричні (спостереження, проєктивна методика «Малюнок сім'ї» та «Мій страх»); та метод обробки експериментальних даних.

Методологічну основу дослідження становлять положення В. Вілюнаса, Ю. Гільбуха, Б. Додонова, К. Ізарда, Н. Кряжева, Л. Кулікова, О. Овчарова та ін., які страхи та фобії розглядають у контексті проблеми емоційних явищ. Як емоційні розлади особистості їх представляють І. Дубровіна, О. Істратова, В. Гарбузов, О. Захаров, О. Ковальова, Ф. Березін та ін. Як психічні стани особистості (тривожність, стрес, страх, переживання, фобії – О. Кочубей, О. Новікова, А. Прихожан, Г. Сельє, , І. Фурманов та ін. Як прояв індивідуальних відмінностей у поведінці Є. Ільїн, Л. Собчик, та ін.

Питання профілактики дитячих страхів у дошкільників досліджували науковці О. Бодальов, А. Валлон, О. Головка, О. Захаров, І. Кон, О., В. Котирло, З. Ніколаєва, Н. Татенко, С. Тищенко, Н. Толстих та ін. О. Долинна, та ін.

Практичне значення роботи полягає в розробці програми з подолання дитячих страхів у дошкільників.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, жовтень-листопад 2022 року. Результати дослідження були

представлені на *V Міжнародній науково-практичній конференції* «SCIENCE AND INNOVATION OF MODERN WORLD» 25-27.01.2023 року Лондон, Великобританія («Теоретичний аналіз феноменології страхів і тривожності у дошкільному віці» стор. 353-361).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підпунктів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (52 позиції) .

РОЗДІЛ 1. ДИТЯЧІ СТРАХИ: ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА ХАКТЕРИСТИКА

1.1. Дослідження понять «тривога», «тривожність» і «страх» у психолого-педагогічній літературі

Збереження і розвиток здоров'я кожної людини, а молодого покоління, і поготів – є однією з найважливіших функцій державної політики України.

Це положення закріплено на законодавчому рівні і підтверджено Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», відображено у Концепції позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та учнівської молоді.

У Конституції України зазначено, що життя і здоров'я людини – це найвища соціальна цінність. І Українська держава несе повну відповідальність за збереження життя і здоров'я кожної людини, адже країна поклала на себе відповідальність і зобов'язалася вирішувати завдання з виховання здорової нації, здорового підростаючого покоління, тому що від того, настільки здоровою буде нація – напрямку залежатиме соціально-економічний розвиток держави і суспільства в цілому.

Нелегко знайти людину, яка б ніколи не відчувала страху, хвилювання, тривоги, занепокоєння. У психолого-педагогічній та спеціальній літературі знаходимо, що тривога – це емоційний стан, що виникає у ситуації невизначеної небезпеки й проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій.

На відміну від страху як реакції на конкретну загрозу тривожність являє собою генералізований, дифузний та безпредметний страх.

У людини тривожність звичайно пов'язана з очікуванням невдач у соціальній взаємодії й часто буває обумовлена неусвідомленістю джерела небезпеки [39].

А.П. Петровський у словнику психологічних термінів визначає страх як емоцію, яка виникає унаслідок загрози як біологічному так і соціальному існуванню індивіда.

В емпіричних дослідженнях А. Венгер та Цукерман розрізняють тривогу ситуативну, яка характеризує стан індивіда в даний момент та тривогу як рису особистості (тривожність) – підвищену схильність відчуття тривоги з приводу реальної чи уявлюваної загрози [9].

У психологічному словнику за редакцією А. Петровського, М. Ярошевського знаходимо значення тривожності – як схильність до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги; один з основних параметрів індивідуальних відмінностей.

В цілому, тривожність є суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості.

Сучасні дослідження тривожності спрямовані на розрізнення ситуативної тривожності, пов'язаної з конкретною зовнішньою ситуацією, і особистісною тривожністю, що є стабільною якістю особистості, а також на розробку методів аналізу тривожності як результату взаємодії особистості з оточенням.

Фізіологи, педагоги та психологи зазначають, що стан невизначеного хвилювання породжує тривогу, боязкість певних об'єктів або думок.

І. Павлов вважав страх проявом природного рефлексу, пасивно-оборонною реакцією з легким гальмуванням кори великих півкуль.

Страх заснований на інстинкті самозбереження, має захисний характер і супроводжується визначеними змінами вищої нервової діяльності, відбивається на частоті пульсу і подиху, показниках артеріального тиску, виділенні шлункового соку. У самому загальному виді емоція страху виникає у відповідь на дію загрозливого стимулу. У науковій літературі визначають два види загрози, що мають універсальний і одночасно фатальний у своєму результаті характер. Це смерть і крах життєвих цінностей, що протистоять таким почуттям, як життя, здоров'я, самоствердження, особисте і соціальне

благополуччя. Але і крім крайніх виражень, страх завжди має на увазі переживання якої не будь реальної чи уявленої небезпеки.

Н. Карпенко зазначає, що «почуття страху не можна розглядати у відриві від особистості. Воно тісно пов'язане із свідомістю, підсвідомістю і самосвідомістю людини, з її почуттями, волею, темпераментом і характером. Почуття страху має зв'язок не тільки з почуттями, але й з іншими психічними процесами: мисленням, відчуттям, сприйманням, уявою, увагою, і міра його вираженості залежить від їх розвитку» [23 с. 11].

Найбільш поширеними є сугестивні дитячі страхи. Їхнє джерело – дорослі, що оточують дитину (батьки, бабусі, вихователі дитячих установ), що мимоволі заражають дитину страхом, тим, що зайво наполегливо, підкреслено емоційно вказують на наявність небезпеки.

Як результат, дитина сприймає тільки другу частину фрази типу: «Не ходи – упадеш», «Не бери – обпечешся», «Не чіпай – укусить». Дитині поки не ясно, чим саме їй все це загрожує, але вона уже розпізнає сигнал тривоги, і природно, у неї виникає реакція страху. Страх закріплюється і поширюється на вихідні ситуації.

До числа зовнішніх можна віднести також і страхи, що виникають у зайво тривожних батьків. Розмови про смерть, хвороби, пожежі, війну, убивства при дитині відбиваються на її психіці, і калічать її.

Усе це дає нам підставу говорити про умовно-рефлекторний характер страху, навіть, якщо дитина лякається (здригається) при раптовому стукоті чи шумі, тому що останній колись супроводжувався вкрай неприємними переживаннями. Подібне сполучення запам'яталося в пам'яті у вигляді визначеного емоційного сліду і тепер мимоволі асоціюється з будь яким раптовим звуковим впливом.

У страху й тривоги є загальний компонент у вигляді почуття хвилювання й занепокоєння, тобто в обох поняттях відображене сприйняття погрози чи відсутність почуття безпеки.

Страх – ефективне (емоційно загострене) відображення у свідомості людини конкретної загрози для її життя і благополуччя; тривога – емоційно загострене відчуття майбутньої погрози. Тривога на відмінність від страху не завжди негативно сприймане почуття, тому що вона можлива й у вигляді радісного хвилювання, що наповнене очікуванням якимось події.

Емоційно неблагополучна дитина в залежності від психічної структури особистості, життєвого досвіду, взаємин з батьками та однолітками може відчувати як тривогу, так і страх. Об'єднуючим початком для страху і тривоги є почуття занепокоєння. Воно виявляється у тому, що дитина губиться, не знаходить потрібних слів для відповіді на питання, говорить тремтячим голосом і часто замовкає зовсім. Усередині все холоне, тіло «наливається свинцем», долоні стають вологими. Дитина може робити багато зайвих рухів, або навпаки стає абсолютно нерухомою.

У свою чергу, страх можна розглядати як вираження тривоги в конкретній, об'єктивній формі, якщо почуття не пропорційні небезпеці і тривога приймає зтяжний характер.

Якщо дитина починає боятися самого факту виникнення страху, то можна говорити про наявний високий, нерідко поза межний рівень тривоги. Оскільки дитина боїться, а точніше побоюється всього того, що може навіть побічно загрожувати її життю та благополуччю.

Причинами страху можуть бути події, умови чи ситуації, що є початком небезпеки. Буолбі наголошує, що причиною страху може бути присутність чогось, що забезпечує безпеку. Страх може мати своїм предметом яку небудь людину чи об'єкт.

Іноді страх не пов'язаний ні з чим конкретним. Такі страхи називають безпредметними. Страх може викликати страждання, це пов'язано з тим, що в дитинстві сформувалися зв'язки між цими почуттями.

Буолбі виділив уроджені детермінанти страху, які назвав «природними стимулами і їх похідними». Похідні стимули, очевидно скоріше піддані видозмінам у досвіді, чим природні.

Природними стимулами страху є: самотність, незнайомість, раптова зміна стимулу, висота і біль.

Стимули страху включають: темряву, тварин, незнайомі предмети, незнайомих людей. Інші автори, підтримуючи ідею Буолбі, доводять, що природні стимули страху пов'язані з віком, тобто залежать від процесів розвитку і дозрівання. Наприклад, ряд дослідників показали, що страх перед незнайомими людьми не може виникати в перші місяці життя, тому що в дитини ще не розвинена здатність розрізняти знайомі обличчя від незнайомих. Ця здатність виникає десь між бі 9 місячним віком, і саме в цьому віковому періоді відзначається максимальний страх дитини перед чужими людьми.

Буолбі вважав самотність найбільш глибокою і важливою причиною страху. Він довів, що незнайомість і раптові зміни стимуляції лякають значно сильніше, якщо вони з'являються на тлі самотності.

Культурні детермінанти страху учений вважає результатом науціння. Він довів, що навіть негучний сигнал повітряної тривоги може викликати страх. Наполягає науковець і на тому, що багато культурних детермінантів страху можуть при ближчому розгляді виявитися зв'язаними з природними детермінантами, замаскованими різними формами неправильного тлумачення, чи раціоналізації проєкції. Острах злодіїв, чи примар, наприклад, може бути раціоналізацією страху темряви, страх перед влученням блискавки – раціоналізацією страху грому.

Речмен дає свій опис процесів науціння культурним детермінантам страху. Він наполягає, що традиційно в процесі пояснення цього явища лежить концепція травматичного оновлення, відповідно до якої подія чи ситуація, що викликають біль, можуть викликати страх незалежно від наявного відчуття болю.

Нам імпонує аналіз даної проблеми, висвітленої у поглядах Буолбі. Адже він перелічує ряд експресивних і моторних актів, які на його думку, можна розглядати, як індикатори страху. «Вони включають обережне

придивляння в сполученні з придушенням рухів, зляканий вираз обличчя, а також пошук контакту з ким-небудь».

Учений виділив 4 підстави для об'єднання різних форм поведінки в поведінковий синдром страху:

- 1) багато, якщо не всі прояви страху мають тенденцію виникати одночасно і послідовно;
- 2) події, що викликають страх;
- 3) більшість із них виконують єдину біологічну функцію захисту;
- 4) при самозвіті, випробувані вказують на них, як на прояв страху.

Дитина перших років життя боїться всього нового і невідомого, одушевляє предмети і казкових персонажів, побоюється незнайомих тварин і вірить, що батьки будуть жити вічно.

У маленьких дітей усе реально, а відтак, і їх страхи носять реальний характер. Баба Яга – це жива істота, яка мешкає десь поруч. І тільки з часом, поступово в дітей складається об'єктивний характер уявлень, коли вони вчаться розрізняти свої відчуття, справлятися зі своїми емоціями і мислити логічно.

У спеціальній психолого-педагогічній літературі знаходимо: «Страхи бувають вікові і невротичні. Вікові страхи виявляються в емоційно чутливих дітей як відображення особливостей їх психічного й особистісного розвитку». Виникають вони, як правило, під дією наступних факторів: наявність страху у батьків; тривожність у відносинах з дитиною; надлишкове запобігання його від небезпеки; ізоляція у спілкуванні з однолітками; велика кількість заборон з боку батька; відсутність можливості для рольової ідентифікації з батьком тієї ж статі, переважно у хлопчиків; психічні травми, типи переляку; постійно нав'язувані матір'ю нервово-психічні перевантаження, внаслідок змушеної чи навмисної підміни сімейних ролей.

Науково доведено, що хлопчики і дівчатка бояться частіше, якщо вважають головною в родині матір, а не батька. Дошкільники дуже чуттєві до конфліктних відносин батьків. Якщо вони спостерігають, що батьки часто сваряться, число їх страхів буде вищим, ніж коли у родині спостерігаються гарні відносини.

Емоційна чутливість дітей до конфліктів батьків має тенденцію збільшуватися з віком. Найбільш піддані страху єдині діти в родині, що стать епіцентром батьківських тривог і турбот. Як правило, єдина дитина знаходиться в більш тісному, емоційному контакті з батьками і переймає їх занепокоєння, якщо воно є. Батьки, часто охоплені тривогою, що небудь не встигнути зробити для дитини, її виховання, прагнуть інтелектуалізувати її розвиток, побоюючись, що дитина не буде відповідати їхнім очікуванням.

Як результат, у дітей виникає страх, не відповідати очікуванням своїх батьків. Також слід зазначити, що досить суттєвий вплив має вік батьків. У молодих, життєрадісних батьків, діти менш схильні до проявів занепокоєння і тривоги. У «літніх» батьків, діти більш неспокійні. Переймаючись занепокоєнням батьків, такі діти в майбутньому дуже часто не впевнені у собі.

Виникненню страхів також сприяють деякі типологічні властивості вищої нервової системи. Це емоційна чутливість і пов'язана з нею вразливість. Підвищена вразливість виражається в емоційній уразливості, коли «усе близько сприймають до серця». Піддані страхам діти не схильні до зовнішнього, відкритого вираження своїх почуттів і переживань – вони «усе тримають в собі».

Більшість дітей проходить у своєму психічному розвитку ряд вікових періодів підвищеної чутливості до страхів. Усі ці страхи носять перехідний характер, але вони здатні оживляти аналогічні страхи, що зберігаються в пам'яті тривожних батьків. Страхи дорослих у родині передаються дітям. Це найбільш типовий психологічний шлях передачі страхів. Імовірність появи страхів у дітей завжди вища при наявності їх у батьків, особливо якщо

наявними є загальні властивості вищої нервової діяльності, а також, коли батьки користуються в дітей авторитетом і коли між ними існує тісний емоційний зв'язок. Більшість страхів передаються дітям не свідомо, але деякі страхи, точніше побоювання, можуть вселятися дітям нав'язливою системою ціннісних орієнтацій.

Невротичні страхи характеризуються більшою емоційною інтенсивністю і напруженістю; тривалим плином, чи сталістю; несприятливим впливом на формування характеру й особистості; уникненням об'єкта страху, всього нового і невідомого; відносними труднощами усунення страхів.

Отже, невротичні страхи можуть бути результатом тривалих і нерозв'язних переживань. Подібним чином, найчастіше бояться чуттєві діти, що відчувають емоційні утруднення у відносинах з батьками. Діти, чия уява про себе перекручена емоційними переживаннями чи конфліктами в родині, такі діти не можуть покладатися на дорослих як джерело безпеки, авторитету і любові, а відтак завданням закладів дошкільної освіти є формування здорового способу життя.

1.2. Психологія дитячих страхів

У сучасній психологічній і педагогічній науці страх є предметом різнопланових досліджень. Це, перш за все, пов'язано зі значущістю даного феномену і вказує на його важливість.

Соціальна складова обумовленості дефініції «психологічне здоров'я» зумовлена, перш за все, досить чисельними медико-соціальними дослідженнями. Соціальні зміни, які відбуваються в суспільстві та недостатня підтримка з боку державної політики стосовно громадського здоров'я, ось два основних критерії, на які слід звертати увагу фахівцям.

У спеціальній літературі читаємо: «Громадське здоров'я – сукупне здоров'я населення, що відображає динамічний стан фізичного,

психологічного, соціального благополуччя людей, які здійснюють свою життєдіяльність у визначених соціальних спільнотах: громадах, регіонах, країнах» [15, с. 28].

На сьогодні в науці не існує єдиного погляду на проблему дитячих страхів, не існує й єдиної психологічної концепції, яка б пояснювала цей феномен.

У спеціальній літературі читаємо: «Дитинство – важливий етап у житті людини, впродовж якого активно формується особистість, що нерідко супроводжується наявністю дитячих страхів...» [14].

Згідно із твердженням Р. Грановської – страх є найсильнішою негативною емоцією. Він визначає очікування невдачі у певних умовах. Дослідниця стверджує, що невдачі, які збігаються із необхідністю знову повторювати безуспішні дії, призводять до страху перед цими діями.

З. Карпенко зазначає, що «страх – це психологічний сигнал, що свідчить про небезпеку та несе в собі попередню оцінку ситуації» [20].

Страх як комплексне утворення включає фізіологічні, поведінкові та когнітивні прояви, може бути визначений як негативний емоційний стан, пов'язаний із відображенням у свідомості загрози для життя та благополуччя індивіда і проявляється в передбаченні небезпеки [44, с. 118].

Silverman розглядає страх як особливий стан людини, біологічну сигналізацію, підготовку особи до неприємностей.

Rachman визначав страх як техніку виживання, і стверджував, що безпричинний страх, є природним захисним механізмом, який виникає унаслідок болі є реакцією на внутрішній конфлікт.

Сучасні діти стикаються з великою кількістю стресових факторів: війна, терор, стихійні лиха – урагани, землетруси та інші стресогенні фактори істотно впливають на почуття безпеки та здатність контролювати власну долю.

Але особисті трагедії, такі як втрата батьків, розлучення батьків, сварки між ними та тілесні ушкодження більш травматично впливають на дітей ніж катастрофи.

Страхи, яким не приділяють уваги, можуть призвести до функціональних порушень і мати шкідливі наслідки на навчання дітей, розвиток соціальних навичок і самооцінки.

Надмірний страх може призвести до виснажливої патологічної поведінки, включаючи поведінкові, депресивні та емоційні розлади. Страх провокує зриви в стосунках батьки-дитина, погані стосунки з однолітками, невпевненість, занижена самооцінка, підвищена агресивність, академічна неуспішність і посилення фізичних захворювань можуть затримка росту та розвитку.

Діти, які піддаються сильним і тривалим страхам, стикаються з вищим ризиком розвитку дезадаптивних емоційних реакцій.

Науково доведено, що діти реагують на страхи не так, як дорослі навколо них. У дітей відсутній життєвий досвід, тому вони не розуміють взаємозв'язок між страхом, стресом і реакцією на них.

Частіше страхи розвиваються у вразливих дітей, які відчують реальні та уявні небезпеки, що ховаються в навколишньому середовищі.

Салліван доводить, що страх є звичайним явищем розвитку і слідує моделі розвитку.

У дітей від 2 до 6 років, найпоширенішими є страхи – бути залишеним наодинці, темні кімнати, незнайомі особи, гучні звуки, змії та великі собаки.

За твердженням Ленца, молодші діти 4 та 5 років мають більший страх перед привидами та монстрами, ніж старші.

Нам імпонує точка зору Бауера, який стверджує, що молодші діти схильні проектувати страхи. Вони не можуть визначити такі категорії, як привид і монстр, але дуже їх бояться. Діти не знають способів, як дізнатися, хто це такі, але їх розум створює ці уявні фігури.

Дослідження Феррарі дозволяють стверджувати, що немовлята та дуже маленькі діти виявляють страх у відповідь на те, що сталося в їх безпосередній присутності.

Протягом дошкільного віку, діти більш схильні боятися комах, звуку працюючого пилососа, масок та інших предметів, що змінюють індивідуальне середовище.

Дитячі страхи реальні, якими б містичними чи уявними вони не були. Маленькі діти не розуміють різницю між фантазією та реальністю. У віці 6 і 7 років у дітей покращують когнітивні здібності, які дозволяють їм називати і конкретизувати їхні страхи більш реалістично.

Науково підтверджено, що всі діти переживали відчуття страху, хоча багато з них мали тимчасовий характер, страхи у дітей з'являлися у більшості випадків, приблизно в одному віці.

Типологія дитячих страхів змінюється з віком. Дошкільники бояться темряви, розлуки з батьками, маленьких тварин. Починаючи з четвертого року життя переважає страх темряви. Протягом п'ятого і шостого років виникають соціальні страхи, включаючи страх перед школою.

Виявлено гендерно-рольові відмінності у дослідженнях страхів дошкільників. Виявлено, що типи страхів і кількість страхів відрізняються між чоловічою і жіночою статтю. Повідомляється про вищий рівень страхів у дівчаток ніж у хлопчиків. Найбільш суттєвими факторами страху для дівчаток виступають: смерть, хвороби, темрява, павуки і комахи. Відповідно до гендерно-рольових відмінностей, хлопчики частіше відчували страх перед школою, лікарями, страх невдачі та критики.

Найпоширенішими страхами у дошкільному віці виявлено:

- страх перед певними тваринами;
- страшні фільми;
- нічні кошмари;
- надприродні істоти;
- загрозливі жести;

- темні кімнати (місця);
- моторошні історії;
- нічні привиди;
- гучні звуки;
- страх перед переходом вулиці;
- зустріч з незнайомцями;
- вхід у воду;
- заподіяння собі шкоди;
- страх перед війною.

Науковці Robinson і Silverman стверджують, що страх є частиною нормального розвитку дітей. Він може виступати позитивною адаптивною силою, у разі, якщо вчить дітей усвідомлювати потенційну небезпеку. Наприклад, діти, які переходять вулицю, можуть відчувати страх, оскільки вони мають підвищене усвідомлення потенційної небезпеки. У результаті вони вчаться бути обережними, коли переходять вулицю. У цій ситуації страх має позитивний вплив, оскільки виступає засобом самозбереження.

Чим успішніше дитини справляється зі своїми страхами, тим більша вірогідність і впевненість, що в майбутньому дорослому житті вона зможе стійко тримати удари і випробовування долі. А чим дитина вразливіша, чим більшу тривожність і занепокоєність вона має в дитячому віці, тим більш вірогідно, вона буде тривожною в дорослому житті.

Саме тому психологи радять використовувати для подолання страхів у дошкільників «успішні тактики» подолання страхів. Якщо тактика подолання страху була успішною, в майбутньому це допоможе дитині впоратися зі своїми страхами, тобто допоможе формувати і розвивати почуття впевненості в собі. Прикладом може слугувати успішна тактика, коли дитина вірить у чудовиська, і впевнена, що вони ховаються у неї під ліжком. За допомогою «успішної тактики», наприклад, ми переконаємо дитину, що у неї є захисники. Це її ляльки, іграшки, ковдра, ліхтарик і т. ін. Тобто,

протистояти страхам допомагають звичайні речі, які ми перетворюємо у союзників дитини за допомогою «успішної тактики».

Підчас такого підходу дитина виявляє стійкість характеру. Вона сприймає ці виклики долі, вчиться боротися з ними. Ми можемо стверджувати, що в такому випадку дитина вчиться контролювати ситуацію. А коли рівень контролю над ситуацією у дитини високий – ми можемо говорити про само ефективність. У майбутньому така особистість буде докладати максимум зусиль для подолання будь яких життєвих перешкод. І навпаки, якщо дитина слабо контролює, або взагалі не контролює ситуацію з подолання страхів, вона не зможе ефективно справлятися з ситуацією у майбутньому, а це може призводити до такого поняття як дисфункціональна поведінка.

Вихователь, як фахівець, який володіє знаннями з психології та педагогіки здатен перетворити дитячий страх на конструктивну діяльність, використовуючи, перш за все технології ефективного спілкування.

Читання казок, оповідок, розповіді найрізноманітніших історій із залученням дітей, застосування найкращих літературних творів дозволить дітям проявляти творчість, а відтак і переборювати власні страхи. Такий підхід дозволяє дитині отримувати владу на власними страхами.

Якщо дитина живе у стабільному середовищі, її люблять, підтримують є велика ймовірність того, що вона уникне виснажливих наслідків страху.

Нам імпонує визначення, що «страх – це негативний емоційний стан, пов'язаний із відображенням у свідомості загрози для життя і благополуччя індивіда, що проявляється в очікуванні і передбаченні невдачі при здійсненні дії, яка має бути виконана в конкретних умовах» [22].

Дитина, яка відчуває почуття страху потребує психологічної підтримки з боку дорослих.

Енциклопедія для фахівців соціальної сфери визначає психологічну підтримку як «...сукупність способів і мір, які спрямовані на надання допомоги в психологічній стабілізації особистості, позбавлені від

комплексів: формування механізмів психологічного захисту; підтримання позитивних емоцій; розвиток психологічної стійкості особистості; подолання наслідків психотравмуючих ситуацій» [15, с. 161].

Отже, сучасні наукові джерела визначають феномен дитячих страхів як негативну емоцію, афективний загострений стан, почуття, негативне емоційне переживання.

Висновки до розділу 1

Проведене теоретичне дослідження понять «тривога», «тривожність» і «страх» та розвідки проблеми психології дитячих страхів дозволяє нам зробити такі висновки.

Феноменологія дослідження страхів у дітей дошкільного віку розуміється як емоція, яка виникає тоді, коли дитина відчуває загрозу.

У наукових джерелах не існує єдиного визначення дефініції «страх».

Венгер і Цукерман розрізняють тривогу ситуативну, яка характеризує стан індивіда в даний момент та тривогу як рису особистості (тривожність) – підвищену схильність відчуття тривоги з приводу реальної чи уявлюваної загрози.

Психологічна наука доводить, що найпоширенішими є сугестивні дитячі страхи, джерелом яких виступають дорослі. Адже саме батьки, бабусі, дідусі, брати та сестри, вихователі дитячих установ здатні по мимо власної волі заражати дитину страхом, тим, що емоційно надмірно наполегливо вказують на наявність небезпеки. Отже, дорослі будучи самі досить тривожними, здатні передавати власні страхи своїм дітям.

У своєму психічному розвитку більшість дітей проходить певні вікові періоди, які характеризуються підвищеною чутливістю до страхів.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА РОБОТИ ВИХОВАТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ

2.1. Професіограма сучасного фахівця закладу дошкільної освіти

Сучасний ринок праці все ретельніше концентрує свою увагу на відборі висококваліфікованих фахівців, які готові постійно самовдосконалюватися, професійно зростати і розвиватися. Тобто особистість, яка відчуває відповідальність.

У науковій літературі знаходимо: «Відповідальність – це риса, яка концентрує усвідомлений особистістю суспільно значущий обов'язок, повинність у здійсненні морального вчинку» [15, с. 19].

У професійному стандарті «Вихователя закладу дошкільної освіти» затвердженому 19 жовтня 2021 року № 755-21 зазначається, що умовою допуску до виконання обов'язків вихователя дошкільного закладу є вища або фахова перед вища освіта за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, або професійна кваліфікація вихователя, та моральні якості якого дозволяють виконувати професійні обов'язки вихователя, згідно Закону України «Про освіту», статті 54, частини другої [45].

Нормативна база, яка регулює професійну діяльність вихователя дошкільного закладу освіти відображена в документах:

Конституції України.

Кодексі законів про працю в Україні.

Законі України «Про освіту».

Законі України «Про охорону праці».

Законі України «Про дошкільну освіту».

Сучасний фахівець закладу дошкільної освіти спрямовує свою професійну діяльність на те, щоб забезпечити своїм вихованцям відповідний рівень розвитку, згідно їх індивідуальних особливостей. Він звертає увагу на нахили та здібності вихованців, їх психічний та фізичний розвиток, культурні потреби, а відтак стає зрозуміло, що людина, яка опікується вихованням,

життям та здоров'ям, соціалізацією підростаючого покоління у закладі дошкільної освіти має бути висококваліфікованим спеціалістом і фахівцем своєї справи.

Вихователь піклується про набуття дошкільниками соціального досвіду, тому зрозуміло, що ця людина повинна бути високоморальною, високоінтелектуальною, гуманною, тактовною, толерантною, високоосвіченою у плані професійної компетентності, адже саме у виховній системі дошкільного закладу ця фігура відіграє ключову роль.

Вихователь закладу дошкільної освіти – це педагогічний працівник, на якого держава покладає функцію навчання і виховання, передачі підростаючим поколінням найкращих традицій українського народу. Тому вихователь має бути кваліфікованим фахівцем, який задля виховання дошкільників здатен оперувати найновітнішими методами і технологіями виховання, які дозволять йому вільно застосовувати ці технології для досягнення загально суспільної мети – виховання творчої особистості дитини.

Саме тому, людина, яка обіймає посаду вихователя дошкільного закладу повинна:

- мати спеціальну освіту;
- бути люблячою, виваженою, спокійною;
- уміти сприймати дитину, такою як вона є;
- постійно самовдосконалюватися і навчатися;
- володіти навичками медіації;
- мати гарну фізичну форму;
- пропагувати здоровий спосіб життя серед вихованців та їх батьків (або осіб, що їх замінюють);
- бути чуйною і відвертою;
- уміти зацікавити малечу і т. ін., тобто відповідати професіограмі.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, знаходимо: «Науковий опис виду праці та необхідних професійних якостей, що може використовуватись у профорієнтації, підборі кадрів і т. ін.» [10, с. 1177].

Тобто під професіограмою ми розуміємо увесь спектр необхідних характеристик фахівця, його знання та вміння, які дозволять кваліфіковано підходити до вирішення будь яких професійних завдань.

Професіограма вихователя закладу дошкільної освіти прописана в його кваліфікаційній характеристиці, у якій наголошується, що фахівець, який працює на посаді вихователя ЗДО повинен глибоко володіти знаннями з таких предметів як:

- дитяча психологія;
- дошкільна педіатрія;
- дошкільна педагогіка;
- вікова фізіологія і гігієна;
- правила охорони життя.

Надзвичайно важливим є те, що спеціаліст даної кваліфікації повинен вміти:

- проводити аналіз методичної літератури;
- орієнтуватися на вивчення передового педагогічного досвіду;
- організовувати роботу з дітьми;
- розвивати дошкільників засобом різних видів діяльності – трудової, навчальної, ігрової, побутової тощо;
- володіти навичками діагностики;
- проводити роз'яснювальну роботу серед батьків щодо необхідності володіння педагогічними знаннями.

Спираючись на наукові розвідки з даного питання, ми виокремили функції діяльності вихователя закладу дошкільної освіти, які подаємо в таблиці 1.1.

Функції діяльності вихователя закладу дошкільної освіти

Функція	Сутність функції
<i>Освітня функція</i>	Спрямована на розвиток дошкільника, збагачення його новими знаннями, вміннями і навичками, які дитина здобуває засобом ігрової, трудової та побутової діяльності
<i>Виховна функція</i>	Спрямована на формування гармонійної особистості дитини. Вона передбачає, що вихователь застосовує найефективніші форми і методи роботи, які дозволять сформувати в дошкільника адекватне ставлення до навколишнього світу (природи, людей, себе); пробудить інтерес до культури українського народу та культур інших народів світу
<i>Функція зміцнення здоров'я та охорони дітей</i>	Спрямована на створення відповідних умов для фізичного розвитку дітей дошкільного віку, створення спеціальних заходів із загартування та зміцнення здоров'я. Також важливим аспектом цієї функції є розвиток та формування ментального здоров'я кожної дитини

Глибоко усвідомлюючи значущість власної професійної діяльності, вихователь закладу дошкільної освіти повинен володіти загальними компетентностями:

- громадянською, яка виявляється у здатності усвідомлювати всі цінності, притаманні громадянському суспільству;
- соціальною, яка виявляється у процесі міжособистісної взаємодії;
- культурна, її особливість виявляється через уміння цінувати національно-культурні надбання людства та здатності до самоідентичності;
- лідерська, виявляється в умінні приймати ефективні рішення та брати на себе відповідальність;

- підприємницька – це уміння творчо підходити до вирішення будь яких професійних викликів, здатність успішно про дивитися кар’єрними сходами, вміти критично мислити;
- етична, виявляється в усвідомленні власних професійних нахилів та можливостей, власній підготовленості до професійної діяльності, самокритиці, доброчесності й добропорядності.

До професійних компетентностей відносять:

- здатність планувати результати освітнього процесу;
- здатність до самоорганізації;
- здатність документувати необхідну інформацію;
- здатність професійно використовувати усне та писемне мовлення;
- здатність ефективно обирати методи, форми і засоби роботи, задля організації освітнього процесу;
- здатність до ефективної комунікації;
- здатність до організації ігрової діяльності;
- здатність до інновацій;
- здатність працювати в команді;
- здатність до використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- здатність забезпечувати освітніми послугами осіб з особливими освітніми проблемами [45].

Як бачимо з представленого матеріалу, компетентності фахівця дозволяють йому розв’язувати найрізноманітніші професійні проблеми різного рівня складності. Компетентнісний підхід дозволяє використовувати всі здобуті знання у професійній діяльності, адже він дещо зміщує акценти з процесу накопичення знань з певної галузі, на процес активного, творчого застосування цих знань.

Спеціальна Міжнародна комісія Ради Європи стверджує, що компетентний фахівець здатний демонструвати загальні вміння, які доводять спроможність особистості відповідати сучасним запитам суспільства. А відтак, дефініція «компетентність» має досить складний зміст та розкриває особистість з усіх сторін. І виступає її інтегральною характеристикою.

Дж. Равен дав таке визначення компетентності: «Компетентність – необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі і включає вузькоспеціальні знання, особливі предметні навички, засоби мислення, а також відповідальності за свої дії. Бути компетентним спеціалістом означає мати набір специфічних компетентностей різного рівня [46].

Проведений нами аналіз забезпеченості професійними кадрами закладів дошкільної освіти Саксаганського району м. Кривого Рогу дозволив виявити наступне. На посаді вихователя працює 328 осіб, це фахівці, які мають спеціальну освіту. Дефектологів, логопедів та психологів у районі 101. І на посаді помічника вихователя (няня) працює 201 особа. Зазвичай це люди, які мають про педагогіку досить віддалені знання. А якщо ми говоримо про подолання страхів у дітей дошкільного віку, стає зрозуміло, що боротися з цією проблемою можуть люди, які мають ґрунтовні теоретичні знання з психології і педагогіки, тому вкрай необхідно дбати про набуття спеціальних знань, підвищення професійного рівня фахівців закладів дошкільної освіти.

Отже, на основі вище викладеного, можна зробити висновок про те, що сучасний вихователь закладу дошкільної освіти повинен бути глибоко вмотивованою і професійною особистістю, яка володіє великим арсеналом різноманітних засобів і новітніх технологій задля здійснення освітньої діяльності здобувачів дошкільної освіти.

2.2. Теорії розвитку дошкільної освіти

Теорія і практика дослідження дошкільної освіти доводять, що процес виховання варто розпочинати на самих ранніх етапах дитинства. Виховання дитини розпочинається з народження і не закінчується протягом усього життя людини.

Аналіз спеціальної літератури доводить, що в усьому світі дошкільна освіта (її методи, засоби і прийоми) надзвичайно різні. Так само як і носять вони абсолютно різні назви. Якщо ми говоримо про центри, в яких доглядали за новонародженими у франко язичних закладах – то вони називалися ясла. Пізніше цю назву використовували і Польща, і Великобританія та Скандинавія. Також у цих країнах дитячі садки для середнього віку дітей називали «Материнськими школами». У деяких країнах світу дитячий дошкільний заклад слугує підготовкою до навчання в початковій ланці школи, тоді як в Америці дитячий садочок – це невід’ємна складова структурної одиниці початкової ланки освіти.

Історія дошкільної освіти Європи розпочинається у 1767 році, коли лютеранський пастор Йоган Фрідріх Оберлін заснував у Вальдерсбасі прилисток для навчання дітей, батьки яких працювали на тяжких польових роботах. Ця ідея виявилася досить привабливою для інших священників Берліну та Парижу, і вони наслідуючи Оберліна почали відкривати такі прихистки, які буквально перекладаються як «сховища». Згодом такі заклади у Франції перетворилися на державні заклади освіти і виховання.

У 1816 році шотландський реформатор Роберт Оуен засновує заклад, який називають «Інститут формування характеру». Його відвідували понад 100 дітей, батьки яких працювали на фабриках для виготовлення паперу. Вік цих дітей коливався від вісімнадцяти місяців до десяти років. Також у цьому закладі навчалися діти віком від двох до п’яти років. Особливістю закладу було те, що частину свого часу діти повинні були навчатися а іншу частину часу вони відпочивали.

Відомості про школу Роберта Оуена розповсюдилися за межі Шотландії і вже в 1818 році в Англії, а саме у Лондоні створюють першу дитячу школу. Її засновником вважають Джеймса Бьюкенена. Саме він запровадив перебування у школі дітей віком від одного до шести років. Наукові свідчення з даного питання доводять те, що саме Д. Бьюкенен почав застосовувати методи роботи, якими користувалися вчителі Нью-Ланарке.

Освітня течія набирала обертів і вже в 1829 році в Італії католицький священик Феранте Апорті заснував першу школу. Також його вважають розробником навчального плану. Цей план було розроблено таким чином, що він спрямовувався на гармонійний розвиток особистості дитини. Враховувався як інтелектуальний так і фізичний розвиток особистості дитини. Варто наголосити, що не аби яку увагу в цій школі приділяли трудовому вихованню. Також досить серйозним аспектом вважалося привчання до дисципліни.

У Німеччині засновником системи дошкільного виховання вважають Фрідріха Фребеля. Він першим спробував систематизувати теорію раннього розвитку дитинства.

Ф. Фребель наголошував, що раннє дитинство є особливою фазою розвитку, яка здатна підготувати дошкільника до виконання дорослих ролей у майбутньому житті. А для цього дитині потрібно не заважати гратися. Оскільки саме через ігрову діяльність дитина здатна виразити себе, бо дитяча гра – це процес, під час якого відкривається для дитини нове, вона пізнає навколишній світ, навчається розпізнавати весь світ розмаїття в природі.

Ф. Фребель вважав, що дитину потрібно розвивати всебічно, урахувавши її вікові особливості. А метою виховання вважав саморозвиток.

Саме Ф.Фребель розділив розвиток дитини на три вікові групи:

- немовля;
- дитинство;
- отроцтво.

Завдання дошкільних закладів вбачав у тому, щоб допомогти кожній дитині віднайти свій внутрішній світ.

Видатний педагог Марія Монтесорі відома тим, що запровадила у дошкільних закладах навчання і виховання дітей з особливостями. Вона є автором методики вільного виховання для дітей, які мали вади у розвитку.

За основу педагогиня брала методи сенсорного виховання. І оскільки Марія Монтесорі проводила роботу в основному з неблагонадійними дітьми і мала досить позитивні результати роботи з ними, то було відомо, що у роботі з типічно нормовими дітьми ці результати будуть значно вищими.

У науковій літературі знаходимо: «Заслугою Марії Монтесорі є впровадження в практику дошкільних закладів систематичних антропометричних вимірювань за допомогою пристосованої до дітей апаратури. Її система здобула популярність у багатьох країнах, а дидактичний матеріал і прийоми навчання лягли в основу для створення більш досконалих систем навчання й виховання» [12].

Виховна система Овідія Декролі, бельгійського доктора медицини вибудовувалася на трьох основних процесах:

- спостереженні;
- представленні;
- асоціації простору та часу.

О. Декролі стверджував, що у дітей дошкільного віку універсальними потребами виступають їжа, захист від небезпеки, гра, робота, уміння впоратися з розчаруваннями, які їх спіткали в дитячому віці та самодисципліна.

Сучасні теорії дошкільного виховання характеризують ряд подій, серед яких:

- зацікавленість науковців періодом життя дитини, який називають «раннім» (це пов'язано, перш за все, з розвитком таких наук як психологія та медицина);

- наукове визнання важливості виховання як дітей, так і їх батьків;
- створення навчальних програм для закладів дошкільної освіти.

Цікавою для нашого дослідження вважаємо теорію розвитку, автором якої є відомий психолог Жан Піаже. Учений довів, що діти в своєму житті проходять чотири етапи когнітивного розвитку. Їх ми представляємо в таблиці 1.2.

Табл. 1.2.

Етапи когнітивного розвитку Ж. Піаже

<i>Етапи</i>	<i>Характеристика</i>
<i>Сенсорно-моторні операції</i>	Для цього періоду характерним є те, що дитина отримує інформацію в основному від найближчого свого оточення. Ця стадія відбувається протягом вікового періоду, який триває від народження до досягнення дитиною дворічного віку.
<i>До операції</i>	На цьому етапі відбувається процес навчання. Завдячуючи широким соціальним стосункам дитина розширює власну картину світу, активно спілкуючись з друзями. Цей етап характерний для вікового періоду від двох до семи років.
<i>Конкретні операції</i>	Вік від семи до одинадцяти років характеризується тим, що дитина здобуває новий соціальний досвід, набуває нових життєвих знань. Життєві ситуації, в які потрапляє дитина дозволяють їй сформувати нову ментальну карту на основі власного досвіду, набутого ззовні.
<i>Формальні операції</i>	Це вік від підліткового періоду до дорослого життя. У цей період формується ментальна карта. Вона формується засобом власного досвіду особистості. Основою виступає особисте навчання та зовнішні фактори впливу.

Сучасна українська система дошкільної освіти характеризується тим, що значна частина науковців А. Богуш, М. Бурчінал, Б.Гордій, Л. Калмакова, О. Кононко, О. Кулакова, Н. Мельник, Л. Литвин, О. Савченко, І. Прокопенко, Т. Ткаліч, І. Цюпак присвячують свої праці розвитку цього напрямку науки. Також це зумовлено певним розривом, який ми

спостерігаємо між потребами, які висуває сучасне суспільство і освітніми можливостями закладів дошкільної освіти.

З власного досвіду можемо стверджувати, що сучасна система дошкільної освіти тримає траєкторію розвитку дотримуючись принципів гуманізму. У своїй роботі ми орієнтуємося на загальнолюдські цінності та культурні традиції українського народу і всього світу.

Нам імponує визначення, яке дали О. Степанов та М. Фіцули: «Система освіти – це сукупність навчально-виховних закладів, які систематично і послідовно здійснюють виховання, навчання і підготовку до життя підростаючих поколінь відповідно до завдань суспільства» [48, с. 11].

Аналізуючи освітню практику дошкільля зарубіжних країн можна стверджувати, що нам варто звертатися до педагогічних надбань Європи, де система дошкільної освіти базується на засадах «материнської школи» - французький досвід.

Отже, все викладене вище дозволяє нам стверджувати, що система дошкільної освіти у своєму розвитку пройшла не легкий, досить тривалий і серйозний шлях становлення та розвитку. Сучасний етап розвитку системи дошкільної освіти характеризується тим, що вона постійно удосконалюється та має тенденцію рухатися до кращих зразків систем дошкільної освіти Європейського Союзу.

Висновки до розділу 2

Професіограма вихователя закладу дошкільної освіти це перелік певних вимог до виконання професійних обов'язків у певній галузі.

Професіограма вихователя закладу дошкільної освіти виявляється у функціях, які виконує вихователь (освітня, виховна, трудова, побутова, соціалізуюча, ігрова тощо). Також професіограма передбачає, що вихователь – це носій спеціальних знань та вмінь. Адже саме вихователь вводить дитину у чарівний світ казки та гри. Тому це особистість, яка володіє широкою ерудицією, елементарною музичною грамотою, вміє співати, танцювати, декламувати, має гарну фізичну форму.

Дошкільна освіта є першою ланкою і невід'ємною складовою безперервної системи освіти України.

Заклади дошкільної освіти – це заклади в яких відбувається планомірне цілеспрямоване навчання і виховання дітей дошкільного віку.

У своїй роботі вихователь дошкільного закладу освіти керується Конституцією України, законами «Про дошкільну освіту», «Про освіту», «Конвенцією про права дитини» та іншими положеннями та актами.

Усе вище викладене дозволяє стверджувати, що науковий світ та педагогічна спільнота, які опікуються проблемами дошкільної освіти одностайні у висновку: «материнські школи» - це одне з найвизначніших досягнень дошкільної системи виховання у всьому світі. Адже саме система французької освіти дозволяє здобувати високий рівень як емоційного так і інтелектуального компонентів. Ефективно впливає на фізичний розвиток дитини. Задовольняє потреби батьків у гармонійному розвитку дошкільнят.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ СТРАХІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Програма дослідження та запобігання страхів

При створенні власної програми ми послуговувалися науковими доробками відомих українських вчених авторів психокорекційних програм Н. Локолової, Н. Нікушкіної, О. Перфілової, М. Сидоркіної.

Дана програма дозволяє відкрито досліджувати почуття, думки та поведінку дітей відносно себе та об'єкта (ів) свого страху.

Програма базується, перш за все, на тому, що соціальний педагог, який виступає у ролі консультанта створює атмосферу довіри та відкритого спілкування. Перевіряє реальне сприйняття дитиною поточної ситуації. Встановлює рівень досвіду та розуміння дитиною ситуації, яка викликала страх.

Перший етап роботи спрямовуємо на:

- можливість досягнення катарсису (на повне або часткове усунення почуття тривоги; на розуміння власного внутрішнього світу);
- емпатійне слухання та реагування (під час цього процесу увага приділяється «зчитуванню» почуттів, а вже потім акцент зміщується на зміст слів, розуміння ставлення до проблеми, що обговорюється; важливо, що на цьому етапі не дають порад, не проводять оціночних суджень, не критикують і не повчають);
- самодослідження (виявлення тих або інших якостей свого характеру, вчинків):
- застосовуємо рольові ігри, мистецтво, спільні розповіді, історії тощо;

Другий етап: оцінювання

На цьому етапі ми допомагаємо дитині визначити у зв'язку з чим з'явився страх (травма, катастрофа, відчуттям небезпеки тощо).

Соціальний педагог, який виступає у ролі консультанта, допомагає дитині розпізнати реакцію на травматичну подію чи катастрофу. Разом з тим допомагаючи дитині зрозуміти, що зараз вона знаходиться у безпеці (на цьому етапі формуємо почуття безпеки, власної гідності, контролю над ситуацією). М'яко, толерантно, без примусу направляємо дитину до усвідомлення себе з об'єктом страху. Втручання відбувається із застосуванням емпатії. Але стараємося, щоб відповідь дитини носила більш конкретний характер. Застосовуємо зміну ролей у рольових іграх, мистецтво, спільні розповіді, історії тощо.

Важливо, щоб на цьому етапі відбулося само розуміння проблеми.

Третій етап: втручання

Ця стадія допомагає дитині вжити відповідних дій, щоб впоратися з об'єктами страху.

Соціальний педагог-консультант допомагає дитині;

- виробити конкретні стратегії боротьби з об'єктами страху;
- підвищити почуття безпеки та/або власної гідності/або контролю.

На цьому етапі застосовуємо власну програму подолання страхів (тренуємо навички міжособистісного спілкування, навички прийняття рішень/вирішення проблем, формуємо життєві навички, виконуємо дії, спрямовані на подолання об'єктів страху або підвищення почуття безпеки, створюємо ситуації успіху).

Четвертий етап: оцінювання

Цей етап допомагає дитині оцінити власне ставлення до об'єктів страху.

Соціальний педагог за допомогою безпосереднього або прямого спостереження перевіряє;

- здатність дитини справлятися з об'єктом(ами) страху;
- почуття безпеки, власної гідності;
- здатність дитини контролювати себе.

Отже, програма дослідження та запобігання страхів у дошкільників, за умови систематичного і системного використання може;

- допомогти дитині дошкільного віку розвивати позитивні стратегії подолання страхів;
- запобігатиме зменшенню страхів дитини;
- сприятиме підвищенню самооцінки і контролю.

Коли фахівці, а в нашому випадку, це працівники соціально-педагогічної сфери, добре обізнані з проблемою дитячих страхів у дошкільному віці, вони здатні запобігати негативним наслідкам цієї проблеми у майбутньому. Наприклад консультування батьків з даної проблеми може мати позитивний ефект, бо досить часто батьки страхи дітей сприймають як вередливість, неслухняність (наприклад, коли дитина відмовляється спати з вимкненим світлом). Батьківська підтримка і турбота у цьому випадку надзвичайно важливі. І роз'яснювальна робота про психологію дитячих страхів і стилі виховання у цьому випадку будуть доречними і необхідними.

Так звані додаткові втручання з боку вихователя, соціального педагога та батьків дитини допоможуть впоратися зі страхами. Соціальний педагог кваліфіковано має заохочувати батьків підтримувати дитину у ситуації, яка викликає страх. Наприклад, дитина боїться іти в лікарню, тому що там їй будуть робити укол. Соціальний педагог у позитивний спосіб, методом гри-роз'яснення допомагає батькам і дитині впоратися із ситуацією. Використовуємо глибоке дихання, розслаблення м'язів, позитивні образи, повторення позитивних афірмацій, особисте спілкування. Це допоможе дитині подолати страх у ситуації, яка її лякає.

Соціальний педагог також може використовувати систему винагород у боротьбі з дитячими страхами. Ця система дозволяє нагороджувати дитину за сміливість.

Техніка моделювання – це техніка зменшення страху, яку фахівець може використати для зменшення та подолання дитячих страхів. Моделювання — техніка за допомогою якої дитина моделює свою поведінку. Наприклад, якщо дитина боїться собак, то не можна насильно примушувати її гладити собаку. Варто дати дитині поспостерігати, як це роблять інші діти. Дитина, яка відчуває страх, буде поступово спостерігати, знайомитися з досвідом інших дітей, спостерігаючи за тим як дитина грає з собакою. Цей приклад моделювання демонструє сміливість або відсутність страху в інших. Це техніка зменшення страху може бути досить ефективною, якщо дитині дозволяють проявляти самостійність

Через ідентифікацію страху, обговорення та обмін почуттями соціальний педагог виступаючи у ролі каталізатора здатен подолати це явище.

3.2. Профілактика страхів у дітей

Як зазначалося у попередніх параграфах, негативні утворення сприяють розвитку відхилень у поведінці дітей дошкільного віку. Деструктивний характер такої поведінки негативно впливає не лише на самих дітей, але й на людей, які їх оточують. У психології це позначають терміном «девіантна поведінка».

В енциклопедії сучасної України знаходимо: «Девіантна поведінка (від лат. *deviation* – відхилення) – тип соціальної поведінки, який суперечить прийнятим у даному суспільстві правовим, моральним, соціальним нормам і стереотипам» [16].

Така поведінка є асоціальною, тому вимагає від фахівців соціономічної сфери профілактично-корекційних дій. У випадку з дошкільниками доречно

говорити про системну і систематичну роботу, яку варто проводити у співпраці з педагогами та батьками. І зрозуміло, що цю роботу повинен організувати і налагодити заклад дошкільної освіти. Практики наголошують, що тільки у тісній взаємодії і співпраці фахівців – психологів, соціальних педагогів, вихователів та батьків ця робота буде мати позитивні наслідки.

Практики у галузі психолого-педагогічної науки доводять, що проблема поведінки, яка відхиляється від норм суспільства і моралі, вперше постає перед фахівцями у ранньому та дошкільному дитинстві [46]. Водночас вони наголошують, що з віком така активність постійно зростає, оскільки її підґрунтям є внутрішні суперечності, які постають перед малюками. Прояви такої поведінки є досить різними. Проте на першому місці постають фобії, страхи, тривожність [32]. Саме тому варто роботу спрямовувати в усіх напрямках:

- психодіагностичному;
- психопрофілактичному;
- психокорекційному.

Зупинимося на визначеннях. У тлумачному словнику-мінімумі із соціальної педагогіки та соціальної роботи знаходимо: «Профілактика – *prophylaxis, preventive measures* (грец. *prophylaktikos* – запобіжний) – сукупність заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню чого-небудь, на збереження порядку тощо» [51, с. 129].

У випадку профілактики страхів у дошкільників доречно запроваджувати всі види профілактики: індивідуальну, первинну, вторинну, загальну, соціальну тощо.

Оскільки в більшості випадків момент появи негативних емоційних утворень у дошкільників відслідити досить складно, психологи вважають, що більш доцільно скеровувати діяльність на корекції.

Корекція – *correction* (лат. *correctio* – виправлення, поліпшення чогось) – психолого-педагогічні засоби подолання чи послаблення порушень

психічного або фізичного розвитку, тієї чи іншої психічної функції [51, с. 88].

Першочерговою метою на цьому етапі роботи повинно стати досягнення зняття напруги та озброєння дитини ефективною тактикою дій у найнепередбачуваніших ситуаціях.

Нам імпонує думка, що здійснювати першочергові попередження негативних емоційних станів має, насамперед, вихователь! Адже, саме він знаходиться у постійному тісному контакті з вихованцем та його сім'єю. Саме вихователь у силу своїх функціональних обов'язків здатен налагодити профілактичну роботу у таких напрямках:

- надання дітям елементарних знань і уявлень про емоційні реакції та афективні стани;
- формування в них досвіду взаємодії із явищем страху;
- внесення психологічного комфорту задоволеності у спілкування;
- озброєння батьків інформацією про вивчення та фіксацію результатів спостережень за страхами та поведінковими реакціями дитини;
- аналіз сімейних стосунків, форм та засобів комунікації;
- інформування батьків про шляхи та засоби здійсненої роботи з негативними феноменами в афективній сфері дітей.

Проте, роботу фахівців (психолога, соціального педагога) не відкидаємо, а навпаки, вважаємо необхідною і важливою. Бо фахівці цього напрямку задають основні вектори профілактичної роботи.

На наш погляд, на цьому етапі роботи основним напрямом діяльності соціального педагога має бути здійснення психопрофілактичної діяльності з батьками дошкільників.

Основна спрямованість психотерапевтичних впливів на дошкільників полягає в – оволодінні ними прийомами саморегуляції. Проте, попередньо необхідно провести роботу зі зняття емоційного напруження та тривожності.

І тут на допомогу соціальному педагогу з вихователем прийдуть, програвання стресових ситуацій, танці, співи, прогулянки. Тобто, акцентуємо увагу на розвиткові психологічних механізмів саморегуляції (вольова поведінка, морально-вольові якості, позитивне спілкування та комунікація).

І саме тому ще раз доводимо необхідність нашої тези про те, що фахова підготовка надзвичайно важлива у роботі з дошкільниками! Створити відповідний морально-психологічний клімат у дитячому колективі, здатен спеціаліст, який добре озброєний спеціальними знаннями в галузі педагогіки та психології. Фахівець, який володіє певними компетенціями. Від його професійних знань і умінь залежить мікроклімат у дитячому середовищі. Адже профілактична робота має відбуватися у максимально наближених до комфортних умовах. Якщо дитина відчуває всебічну підтримку, толерантне ставлення, спочатку з боку батьків, потім від компетентних вихователів і працівників закладу дошкільної освіти – вона відчувається захищеною. Почуття тривоги і страхів зникає. Тобто, основний акцент ставиться на психологічній атмосфері закладу дошкільної освіти. А це, перш за все, питання професійної діяльності вихователя. Доброзичливість, гуманні, демократичні стосунки між членами колективу, врахування індивідуальних якостей особистості кожної дитини, повага і любов до кожного вихованця, виховання та розвиток самосвідомості, рефлексії сприятимуть ефективній профілактиці дитячих страхів через формування вольових якостей та моральні риси особистості.

Профілактична робота – це турбота про психологічне здоров'я дитини. Якщо у дитини існують проблеми емоційного характеру їх вирішують за допомогою відповідних технологій підтримки а супроводу. В їх основу покладено прийоми, які дозволяють ефективно та доцільно виправдано розвивати у дошкільників певні здібності шляхом застосування ефективної комунікації та спілкування. Саме тому фахівець повинен бути обізнаний та володіти прийомами відповідних процедур. А його професійна діяльність –

підпорядковуватись позитивній груповій взаємодії, яка сприятиме безпеці і комфорту дітей.

Титаренко Т. доводить, що: «Досягнення почуття захищеності, комфорту не можливо без зняття емоційного напруження, без зниження рівня тривожності дошкільника. Тому це ще один із напрямків роботи соціального педагога, педагога дошкільного закладу з профілактики страхів та фобій. Зважаючи на той факт, що прояви афективних явищ у віці 5-7 років не є стійкими, варто спрямувати зусилля на розвиток позитивної самооцінки, на формування самоповаги, виховання впевненої поведінки, забезпечувати успіх у значущій і цікавій діяльності, сприяти встановленню рівня до змагань малюка через усвідомлення власних здатностей, а також розуміння раціонального ризику у будь якій справі» [50].

Профілактику цього явища варто здійснювати комплексно, тобто одночасно за кількома рівнями: соціальним, педагогічним, психологічним та медичним. Комплексний підхід до вирішення проблеми дасть високу міру ефективності, тому що кожна предметна галузь спрямовуватиме власні зусилля на певний напрям своєї діяльності (проблеми). Комплексність у вирішенні питання сприятиме досягненню прогресу.

Нам імponує думка науковців, які доводять, що саме вихователі закладів дошкільної освіти зосереджуючи увагу на особистісних якостях дітей, особливо тих, які перебувають у віці від 5-ти до 6-ти здатні активно впливати на таке явище як подолання дитячих страхів. Оскільки саме цей вік вважається найкритичнішим у плані прояву дитячих страхів.

Фахівці радять зосереджувати увагу на тих властивостях, які допомагають дитині або уникати негативних явищ або ж з ними боротися.

Підтвердженням цього виступають наукові розвідки О. Кононко, яка також акцентує увагу на розвитку вольових рис характеру дитини. Науковиця спрямовує нас на формування у дошкільників особливого особистісного ресурсу. Його призначення вбачають у реалізації практичної діяльності

поведінки та застосування ефективних стратегій і тактик для боротьби з емоційними розладами у дітей дошкільного віку.

Ці можливості малюків містять у собі: пізнавальні аспекти, дозволяючи диференціювати потенційну та реальну небезпеку стосовно себе, чітко розрізняти обставини ситуації, розуміти їх, прогнозувати розгортання; морально-вольові процеси та властивості, уможлиблює високу міру довільної регуляції, оптимальну працездатність, прийняття ефективних рішень, підтримання афективної сфери у балансі, найбільш доцільному [26, с. 28].

Психологи акцентують увагу на тому, що сформувати означені здатності, можливо за рахунок проведення профілактичних дій та створення особливих умов виховання у закладі дошкільної освіти.

Перш за все ці заходи повинні формувати, активізувати та удосконалити механізми самосвідомості дитини, емоційно надаючи їй підтримку, оптимізувати на рівні практичних дій активність малюка.

Отже, проблема профілактики дитячих страхів та фобій у період дошкільного дитинства є досить актуальною та важливою на даному етапі розвитку українського суспільства.

У віковому періоді дошкільного дитинства малюк самостійно не здатен впоратися з проблемою страхів і фобій. Тому він потребує підтримки і допомоги з боку дорослих. У нашому випадку – це вихователі дошкільних закладів освіти, батьки, особи, що їх замінюють та спеціалісти соціономічної сфери. Адже саме ці спеціалісти володіють арсеналом виховних впливів, створення сприятливих умов у закладі дошкільної освіти задля виховання у дітей пізнавальної та емоційно-вольової сфери для подолання страхів.

Профілактика включає діагностичний, психокорекційний, педагогічний аспекти.

Висновки до розділу 3

Дослідження проблеми страхів у дошкільників, опрацювання спеціальної та методичної літератури, власні спостереження дозволили нам розробити власну програму із запобігання дитячих страхів у дошкільників.

Наша програма дозволить вихователям досліджувати почуття, думки, поведінку дітей-дошкільників. А дітям дозволить визначати об'єкти своїх страхів.

Основним постулатом нашої програми виступає теза про те, що вихователь дитячого садка або (в нашому випадку – це соціальний педагог) здатен виступити у ролі консультанта, який створює у дитячому колективі дошкільного закладу атмосферу довіри та відкритого спілкування.

Будучи добре обізнаним із дитячою психологією він перевіряє як дошкільник сприймає поточні ситуації, професійно встановлює рівень розуміння дитиною тої ситуації, яка спричинила вияви тривоги та страху.

Програма складається з чотирьох етапів, які нерозривно пов'язані між собою.

Дана програма подолання та запобігання страхів у дітей дошкільного віку сприятиме подоланню страхів, допомагатиме дітям розвивати позитивні стратегії у подоланні страху, зменшуватиме страхи дітей та буде сприяти підвищенню їх самооцінки і контролю над ситуацією.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури та власні спостереження дозволили зробити такі висновки.

Страх – це негативний емоційний стан, захисна реакція організму, яка сигналізує про небезпеку та спонукає до порятунку. Страх – це емоція, яку людина відчуває протягом усього життя, саме страхи і фобії є нашими постійними супутниками.

Страхи дітей дошкільного віку є предметом вивчення загальної, спеціальної педагогіки і психології.

У науковій літературі поряд з терміном «страх» вживають термін «тривога» та «фобії».

У віковий період від 3 до 6 років прояви страхів починають зростати. Цей період характеризується найпоширенішими страхами, такими як от боязнь темних кімнат, боязнь залишатися одному, боязнь бути покинутим найріднішими людьми – батьками і т. ін.

Страхи у дітей дошкільного віку є одними з найпоширеніших дитячих психіатричних розладів. І більшість дітей у своєму психічному розвитку проходять декілька вікових періодів переживання та подолання страхів.

Дошкільний вік характеризується такими страхами:

- страх бути відділеним від мами;
- страх перед невідомими тваринами;
- страх темноти;
- страх смерті.

Психологами доведено, що страх тісно пов'язаний з афективною та мотиваційною сферами дитини. А тому є тим стимулом, який визначає стратегію поведінки дошкільника.

Для запобігання страхів і фобій у дітей дошкільного віку вихователі мають проводити профілактичну роботу, яка повинна носити не епізодичний, а комплексний характер. А відтак, одним із напрямків роботи вихователя – є

профілактична діяльність із подолання страхів у дошкільників. І основою, на якій буде базуватися вся робота виступає сприятлива психологічна атмосфера дошкільного закладу освіти.

Своєчасне виявлення страхів та їх корекція у дошкільнят – одна з найважливіших умов виховання та формування повноцінної особистості, а в майбутньому адекватного члена суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Атемасова О.А. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодших школярів / О.А. Атемасова. Харків: Ранок, 2010. 176 с.
2. Ассаджіолі Р. Психосинтез: принципи и техніки / Роберто Ассаджіолі. [пер. с англ.]. Психотерапія, 2008. 384 с.
3. Бабійчук В. Н. Передовий педагогічний досвід. Формування соціальної компетентності дошкільників засобами сюжетно-рольової гри/ В.Н. Бабійчук. Київ, 2016. 115с.
4. Басс Л.Ю. Вправи для розвитку та корекції емоційно-вольової сфери. Методичний посібник/ м. Хмельницького, 2018. 160с.
5. Бегас Л. Соціалізація дітей дошкільного і молодшого шкільного віку в умовах паралельно-роздільного виховання і навчання. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. №47. С.11-16.
6. Бобро Л.В. Виховання уміння долати страхи у дітей 5-7 років в умовах дошкільного навчального закладу. Автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.07. Східно український національний університет ім. В. Даля. 22 с.
7. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посібник. Т. 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю. Київ : Знання, 2008. С. 29–47.
8. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб /О. Скрипченко, Л.Долинська та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
9. Венгер А.Л. Основные варианты неблагоприятного развития младших школьников //Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия. М: Академия, 346 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і головн. ред. В.Т. Бусел. Київ :Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

11. Вознесенська Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арт-технологій в освіті / Л. Вознесенська, Л. Мова. Київ: Шкільний світ, 2007. 128 с.
12. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів : Київ : Видавничий центр «Академія», 2002, 576 с.
13. Громова Т.В. Країна емоцій: Методика як інструмент діагностичної та корекційної роботи з емоційно-вольовою сферою дитини / Т.В. Громова Київ : УЦ «Перспектива», 2002. 48 с.: Іл.
14. Дитячі страхи: неврози // О. Кочерга, О. Васильєв // Психолог на батьківських зборах. Київ : 2003. С.50-56.
15. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
16. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, рік оновлення статті. URL: адреса доступу до статті (дата звернення).
17. Закон України «Про освіту»// Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 30, ст.
18. Захаров А.І. Денні та нічні страхи у дітей. СПб. : Мова, 2005. 320 с.
19. Камінська О.В., Громик Н.В. Проблема дитячих страхів у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. Психологічний журнал. Київ : 2018, №4. С. 86-104.
20. Карпенко З. Соціальні неврози особистості перехідного періоду суспільства // Психологія і суспільство. 2001. № 1. С. 124-132.
21. Карпенко Н.В. Страх: позитивна і негативна роль у розвитку дітей // Дошкільне виховання. 2007. № 12. С. 18-19.

22. Карпенко Н.В. Діагностика психічного розвитку дитини в роботі педагога (вчителя, вихователя): навч. посіб. для студ. ВНЗ / Н.В.Карпенко. –2-е вид. Київ: Каравела, 2010. 248 с.
23. Карпенко Н.В. Дитячі страхи. Психологія їх подолання. Київ : Главник, 2007. 144 с.
24. Ковальчук О. Виникнення тривожності у дітей та профілактика страхів / О.Ковальчук // Психолог 2009. №11-12, березень. С. 22-23.
25. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. Київ : Ніка-Центр, 2006. – 580 с
26. Кононко О.Л, Навчаємо старших дошкільників відрізняти реальні страхи від уявних. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №7. С. 25- 31.
27. Кормило О.М. Психічні стани та їх зв'язок зі страхом у дитячому віці. *Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 23. С. 286-297.
28. Котова Є. Про профілактику дитячої тривожності // *Дитина в дитячому садку*. 2003. № 5. С. 34.
29. Кучеренко Є. В. Інтегративні методи психосинтезу особистості: навч. посіб. / Є. В. Кучеренко, Ю. О. Медвін. Ужгород : ФОП Бреза А.Е., 2013. 120 с.
30. Ларін Д. І. Дитячі страхи як психологічна проблема в дошкільному віці : / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, ГО «Академія розвитку психологічної науки і практики» / упорядники: Кучеренко Є. В., Русаков С. С. Київ : Фенікс, 2014. С. 106-108.
31. Лешкова Т. Коробка зі страхами / Т. Лешкова // *Дошкільне виховання*. 2004. № 10. С. 30-32.

32. Методика на виявлення дитячих страхів О.І. Захарова і М.О. Панфілова // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dytpsyholog.com/2015/04/21>.
33. Мікель М.Ю. Як створити комфортну психологічну атмосферу в групі дітей: рекомендації для педагогів. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей: методичні рекомендації для педагогів дошкільних навчальних закладів. Київ, 2014. С. 56-59.
34. Міщенко М.П., Хавіна І.В. Психологічні особливості страхів і тривожності у дітей дошкільного віку. Формування сучасного лідера : виклики сьогодення: Харків : 2016. С.18-31.
35. Мовчан М.М. Рівні страху і фобія // Філософські обрії. 2015. №33. С. 118-125.
36. Ольховецький С.М. Феноменологія тривоги та страху. *Збірник наукових праць К- ПНУ імені Івана Огієнка. Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології.* 2010. Вип. 9. С. 174-183.
37. Особливості мислення старших дошкільників /Упоряд. Т.Б. Бріалко. Харків : Вид-во «Ранок», 2010. – 160 с.
38. Педагогічний словник / За ред. Ярмаченка М.Д. Київ,2001. 514 с.
39. Поплужний В.Л. Емоційні стани і почуття школярів в умовах порушення навчальної діяльності //Рад. школа. 1974. № 6. С. 36-41.
40. Практична психологія. Старший дошкільний вік /Упоряд. О.А. Атемасова. Харків : Вид-во «Ранок», 2012. 176 с.
41. Психологічна енциклопедія. Автор-упор. О. М. Степанов. К. Академвидав, 2006. 424 с.
42. Психологічна допомога дітям з тривожними станами /Я. Омельченко, З. Кісарчук, 2-ге видання, без змін. Київ : Шк. світ, 2011. 112 с.

43. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. Київ: Каравела, 2012. 328 с.
44. Пов'якель Н.І. Психологія дитячих страхів / Н. Пов'якель, О. Складенко. Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с.
45. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти».
46. Равен Дж. Компетентність в сучасному суспільстві. Когіто Центр, 2002. 396.
47. Сидельникова О. Особистість дитини: роз'яснення до освітньої лінії / *Дошкільне виховання*. 2010. №12. С.7.
48. Степанов О., Фіцула М. Основи психології і педагогіки. Навч. посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. Київ : Академвидав. 2006. 265 с.
49. Терлецька Л.Г. Психокорекція засобами малюнку. Київ: Главник, 2007. 143 с.
50. Титаренко Т.М., Лепіхова Л.А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді: наук.-метод. посібн. Київ, 2006. 204 с
51. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
52. Ющенко К.О. Відхилення у поведінці дітей як психолого-педагогічна та соціальна проблема. Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки, 2018. №3. Ніжин. С. 71-76.